

3. Járai István az 1920-as és 30-as években (1933. május 10-én meghalt) különös gondot fordított a román nyelv tanítására, és ezért igyekezett a legjobb román tanerőket megnyerni a főgimnáziumhoz. 1929 januárjában az érettségizők román nyelvi előkészítésére meghívta a kollégium egykori, 1922-ben végzett kitűnő tanítványát, Szász Árpádot, aki a kolozsvári egyetemen román nyelvből és irodalomból az előző évben kinűntetésével végzett és már a gimnáziumban kitűnt román nyelvtudásával. Szász Árpád az érettségire készülő tanulóknak román előkészítő órákat tartott, amelyeken megtanította azt, hogy hogyan kell verset és prózát elemezni. Ezenkívül a fiatal tanárokkal együtt újra megszervezték a kollégiumi szabad liceumi előadásokat, a közönség megismerkedhetett a modern magyar (Ady) és francia irodalom törekvéseivel. Egy erdélyi kisvárosban az ilyen előadások akkor még újdonságszámba mentek.

Szász Árpád ezután a zilahi Református Kollégium tanára, igazgatója, majd kolozsvári főiskolai tanár lett.

Enyedi éveiről, főként Áprily Lajosról és Járai Istvánról később Octavian Sireagu is elismerően emlékezett meg. Egyébként ő itt kezdte el műfordítói munkásságát, és tanításában összehasonlításokat tett a magyar és román költők között. Lásd O. Sireagu: *48 év távlatából*. Utunk 1972. 41. sz.

BENKŐ ANDRÁS

Ének és zene a Bethlen-kollégiumban

A protestáns iskolákban helyet kapott az ének és zene tanítása is. Kisebb iskolákban a mester (ludi magister), illetve a kántor feladata volt az énektanítás, hiszen a jobb hangú gyermekek segítséget nyújthattak mind a templomban, mind a temetéseken.¹ Kollégiumokban az alsóbb osztályok énektanításában a kántor mellett szerepet kaptak muzikális, zenében jártos nagyobb diákok is. Ez a szokás főleg az anyagiakkal szerényebben ellátott kollégiumokban bizonyult hosszú életűnek, ahol akár kollégiumi kántor, akár ének- és zeneoktatásra hivatott *praeses musicae* alkalmazására nem nyílt lehetőség. Így például Szatmáron már 1623-ban idősebb diák látta el a kántori teendőket, Székelyudvarhelyen pedig még a 19. század végén is érettségi előtt álló kollégista tanította az egyházi éneket a két alsó osztályban.²

A kollégiumi kántor feladataival többször foglalkoztak az iskolai törvények. Így például az 1543-as brassói, 1596-os besztercei, 1598-as szebeni iskolatörvények utaltak a kántor kötelességeire. A székelyudvarhelyi kollégium törvényei 1682-ben, 1737-ben, 1744-ben a kántor, az 1768 és 1787 közötti időben pedig a kórusvezető (*harmoniae praeses*) feladatkörét írták körül.³ Az iskolai törvények néha megszüntették a zsoltárok s általában az egyházi ének tanításának időpontját is. Így például szó esik a déli órákban tartott énekórákról, máskor – a Marosvásárhelyen 1769-ben összeállított,

később kihirdetett s így érvénybe lépett Litteraria Comissio javaslatai alapján – az énekórákat délután 6-tól 7-ig tartották a *cantus praeses* vezetésével.⁴ Bár 1739. szeptember 25-én a Főkonzisztóriumnak kellett utasításokat adnia a kollégiumi énektanítás színvonalának emelésére, a *musicae praesesek* többsége nemcsak odaadással végezte munkáját, hanem egyesek közülük anyagi áldozatot is vállaltak diákjaik énektudásának, zenei ismereteinek megalapozása, bővítése érdekében, amint Bágyi Fábián László és Köpetzi Bodos Sámuel példája mutatja.⁵

A kollégiumi énektanítás *anyagát* hosszú időn át a zsoltárok alkották, az *Öreg Graduál* előszava szerint a diákoktól a kottaolvasást is igényelték.⁶ 1786-ban a Főkonzisztórium a falusi mestereket illetően is hangsúlyozta az énekanyag alapos ismeretének fontosságát. Ez a kollégiumi énektanítást szintén kedvezően befolyásolta, hiszen a végzetek egy csoportja mesteri, illetőleg kántori teendőket végzett. Adott esetben kellő módon értékelték is az átlagosnál magasabb színvonalat. Amikor a kőrösi mester ellen durva bánásmód címén vádat emeltek, felmentésének egyik oka éppen az énektanításban való jártassága, növendékeinek szép, helyes éneke volt.⁷

A reformáció előtti ének- és zeneoktatás elméleti anyagát – az általános gyakorlatnak megfelelően – a *quadrivium* (számтан, mértan, csillagászat és zene) keretében tanulták a diákok. Az erdélyi protestáns zeneelméleti anyag jellegéről bőven Johann Heinrich Alstedius nagy enciklopédiája, kivonatosabb formában pedig Apáczai Csere János zeneelmélete tájékoztat.⁸ A 18. századtól kezdve a diákok rendelkezésére állottak magyar és latin nyelvű kompendiumok, az énekeskönyvek elé illesztett rövid zeneelméleti összefoglalók, majd pedig a 19. századtól kezdve tankönyvek.

A tananyag egységesítésére irányuló törekvések közül a fennebb (más vonatkozásban) említett Litteraria Comissio javaslatai mellett az 1812-es tervezet, az 1905-ös, 1910-es konventi határozatot és Seprődi János tanulmányait említhetjük elsősorban.⁹

A protestáns iskolák tanulói közreműködtek a templomi és temetési éneklésben, úgyszólván ez volt legfőbb hivatalos zenei funkciójuk.¹⁰ Ezzel magyarázható az énekoktatás alapvető feladata: az egyházi énekanyag elsajátítása. A temetéseken való közreműködés – akárcsak a legtöbb alkalmi fellépés – anyagi juttatással járt. Nem véletlen tehát, hogy az ilyen alkalmakról való elmaradást igen szigorúan büntette a diáktörvény; az így szerzett bevétel ugyanis a diákközösség létfenntartását segítette elő. Ehhez hasonló súlya volt a kollégiumok életében a *kántálásnak*. Éppen ezért szinte mindenik kollégium rendezte, rendszerezte a kántálásra való felvonulást, büntette az elmaradást, gondoskodott a juttatások beszolgáltatásáról és igazságos elosztásáról. Néha egy-egy tréfás mozzanatra is sor került, amint leírja Hermányi Dienes József székelyudvarhelyi kisdíák korából.¹¹ Különösen fontos szerepe volt a kántálásnak a torockói unitárius iskolában,¹² valamint a Bethlen-kollégiumban is. Az enyedi kollégium törvényei (*Leges Collegii... Antique*) is következetesen büntették az énekes alkalmakról való elmaradást, más-más

pénzbírságot róttak ki a hétköznapi s az ünnepi szereplésről, a nagyobb vagy kisebb temetésekről, sőt az együttes próbáiról való késésért is.¹³ Ugyanezek a törvények körülírták az egyes diákfunkciók hatáskörét. Az ellenőr (*contrascriba*) kötelességei közé tartozott többek között a temetéseken való részvételből befolyt ún. énekkrajcárok nyilvántartása, közpénztárba való befizetése, az énekkarból hiányzók számon tartása és megbírságolása. Az ún. szeres (*oekonomus*) feladata volt a gyászmenetek rendezése, a „komoly tisztességgel” való éneklés biztosítása. A fürkésző (*explorator*) vezette ünnepek alkalmával az énekes, kántáló diákokat a „laktató énekmondás” helyeire. Nagyenyeden 32, diákokat megvendégelő családot kerestek fel ilyen alkalmakkor. Ha az *explorator* hanyagul végezte feladatát s emiatt a diákcsoport kárt szenvedett, megbírságolták.¹⁴

Az egyházi ének mellett a kollégiumokban elhangzottak világi dallamok is. A profán, szerelmi és bordalok, csúfondáros énekek, „szemtelen” és „trágár” nóták éneklését vagy gyermekekkel, szolgálkkal való énekeltetését az iskolai törvények szigorúan tiltották. Súlyosabb esetekben eljárást indítottak a vétkesek ellen.

A hangszeres zenekultúra térhódításával a diákok figyelme erre a szakterületre is kiterjedt, a 19. század első felében már a legtöbb kollégiumban önálló *diákzenekar* működött: Nagyenyeden az 1814 előtti évektől, Kolozsvárt 1821-től, Marosvásárhelyen 1823-tól (?), Székelyudvarhelyen 1838-tól fogva.¹⁵

Új szint jelentett a kollégiumok életében az *énekkar*. A francia, svájci és német iskolák mintájára a 18. században az erdélyi protestáns iskolákban is több szólamban hangzottak el egyházi és világi énekek. Bár rendszeresen megszervezett többszólamú diákkarokkal Debrecenben 1739-től, Sárospatakon 1782-től, Miskolcon 1785-től, Nagykőrösön 1803-tól, Pápán 1811-től találkozunk, tudjuk, hogy e városokban és másokban is már jóval korábban énekeltek négy szólamban zsoltárokat, temetési énekeket. Mai ismereteink szerint Nagyenyeden 1737 és 1740 között, Szatmáron a református kollégiumban 1742-ben, tehát a Maróthi szerkesztette, többszólamú feldolgozásokat tartalmazó énekeskönyv megjelenése előtt honosodott meg a kórusban való éneklés, mely a Bethlen-kollégiumban Szigeti Gyula István, Szatmáron pedig a korábban nagyenyedi diák, Bardócz Pál nevéhez kapcsolódik. Ezt követően a kolozsvári kollégium *cantus harmonicus*áról szólnak feljegyzések, az 1746–47-es tanévtől. A székelyudvarhelyi kollégium énekkaráról Nagy Mihály 1753-beli, Orbán Zsigmond *harmoniae praeses*nek pedig 1766-ból származó kéziratosa gyűjteménye tanúskodik.¹⁶ A marosvásárhelyi református kollégium nyilvántartásában 1743-ból származik az első 18. századi *praeses in musica* jelölés (Kováts Miklós), majd 1757-ből az első *harmoniae praeses* jelölés (Intze János).¹⁷ A 19. századi kóruszereplések egy részéről az időszaki sajtó is tudósít. Így például a szászvárosi Kuun Kollégium diákjai énekeltek 1840 nyarának elején a templom alapkövetételének ünnepén. Ugyanabban az esztendőben az ótordai iskola június 27-i harmóniás énekének zengését emeli ki az Erdélyi Híradó tudósítója.¹⁸

A diákok zenei szereplésére – a templomi és temetési énekelésen, kántáláson kívül – más alkalmak is kínálkoztak: családi ünnepek, professzorok névnapja, székfoglalója, zenés színpad (diákszínpad!), nagyobb kivonulás.

Ének és zene tanítása az enyedi kollégiumban

Református kollégiumaink sorában Nagyenyeden is számottevő jelentőségű volt a zenei, tágabb értelemben a művészi tevékenység. Az elszórta felbukkanó adatokból, megmaradt kéziratokból, a nyomtatásban megjelent munkákból és az időszakai sajtó utalásaiból – a könyv- és kéziratár többszörös pusztulása ellenére is – viszonylag élénk zenei élet, gazdag zenei oktató-nevelő munka képe bontakozik ki.

A legkorábbi utalás e kollégiumi zenei nevelésre Johann Heinrich Alstedius és Johann Heinrich Bisterfeld tervezetében tűnik fel, ahol a számtan és a zene gyakorlását együtt és hasonló fontossággal említik.¹⁹ Az 1657-es szabályzat a közös éneklés szerepét hangsúlyozta.²⁰ Az Apafi korabeli törvények a templomi éneklést s a temetéseken való részvételt írták elő – a korábbi gyakorlatnak megfelelően.²¹ Pápai Páriz Ferenc rendtartásából tudjuk, hogy a novitius diákok egy csoportja minden vasárnap kötelező módon vett részt a templomi éneklésben a kántor mellett.²² A szép éneklés megtanítása és templomi gyakorlata már az alsóbb osztályokban megkezdődött. A zeneelmélet mellett a diákok egyházi énekeket is tanultak, hogy teljesíthessék előírt kollégiumi kötelességeiket, majd alsóbb fokon a városi és falusi iskolák rektoraiként maguk is taníthassák azokat, illetőleg végezhessek a kántori teendőket.²³

A kollégiumi ének- és zeneoktatásban külön figyelmet érdemel Szigeti Gyula István (1678–1740) tevékenysége. Németországi és hollandiai tanulmányai során megismerte az ottani kollégiumok, akadémiák zenei életét; enyedi tanárként (1714–1737) igen nagy súlyt fektetett az énekre, s külföldi mintára megreformálta a zsoltáreneklést. Szigeti reformja megelőzte a Maróthi Györgyét, s szinte negyedszázados enyedi tanárkodásával megalapozta a kollégium zenei életének a század második felében bekövetkezett virágzó szakaszát.²⁴ Bod Péter nagy elismeréssel nyilatkozott kollégiumi zenei eredményeiről: „Az éneklésnek mesterségét is az isteni tiszteletben, amely igen elkezdett volt romlani, megigazította és jobbította a Goudimelus Dávid (Claude Goudimel) francia nótái szerint, melyet még püspökségében is tanított közönséges helyen, és ha egészen maga lábra nem állathatta is, de vetett olyan fundamentumot, amelyen mások annak utána hasznosan építhettek.”²⁵ Szigeti reformját a zenetörténet általában az egyszólamú énekléshez kapcsolja.²⁶ Bod feljegyzésére alapozva megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy Szigeti az enyedi kollégiumban a többszólamúság úttörője volt. Ha ugyanis Bod a korábbi egyszólamú gyakorlatra utalt volna, úgy *egyszólamú* magyar, közkezen forgó énekeskönyvet említ, például a Szenczi Molnárét vagy a Misztótf-

lusi Kis Miklósét. A Maróthira s főleg Goudimelre való hivatkozás további érv a Szigeti által alkalmazott reform *többszólamú* jellegének feltételezésére. Ennek alátámasztására újabb érvként felemlíthető, hogy a szatmári kollégiumban a többszólamú éneklést meghonosító Bardócz Pál – amint azt Csomasz Tóth Kálmán feltételezte – a Bethlen-kollégiumban valóban Szigeti tanítványa volt: 1728 márciusában subscribált.²⁷ Azt is feltételezik, hogy az 1744-es kolozsvári énekeskönyv mintegy száz magyar dallamát első ízben Szigeti valamelyik tanítványa készíthette elő a kinyomtatásra.²⁸ Van adatunk arra is, hogy Szigeti felfigyelt a népi táncra; jegyzeteiben egy ún. szapora tánc dallamát örökítette meg.²⁹

Az enyedi kollégium zenei oktatásában is fordulópontot jelentett a Főkonzisztórium 1739. szeptember 25-i idézett körlevele, bár éppen Szigeti reformja révén feltételezhető, hogy itt az énekoktatás és az éneklés színvonala az általánosnál magasabb volt. Az 1769-es kolozsvári *Docendi et discendi methodus* a humán tárgyakkal szemben nagyobb teret biztosított a természettudományoknak. Kovács József enyedi tanár e munkáról írt véleményében minden osztálytól megkívánta a szép éneket, felsőbb osztályosoktól a „harmóniát” (többszólamú éneklést).³⁰ A fentebb említett Litteraria Comissio javaslatai – délutáni énekórák – az enyedi kollégiumra is vonatkoztak.³¹ A *Ratio Educationis*nak sem első (1777), sem második (1806) kiadása nem módosította a kollégiumi zeneoktatást, hiszen Erdélyben nem került alkalmazásra. Az 1791-es kolozsvári tanügyi javaslat, azáltal, hogy a falusi iskolákban is hangsúlyozta a zsoltárok és dicséreték gyakorlásának fontosságát, serkentette a kollégiumokban felkészülő falusi oktatók zenei nevelését is.³²

Fennmaradt egy 1812-ből származó kéziratos enyedi tanterv, mely a kollégiumi oktatásnak minden fokán előírta az énekekkel, illetőleg a zeneelmélettel való foglalatosságot: a négy alsó osztályban a Cantusban való részvételt, a felső öt osztályban az egyházi éneket, az ún. encyclopaedia classisban pedig az „éneklés mesterségét”, melyet Maróthi nyomán kottaolvasásként kell értelmeznünk.³³

1820-ban Nagyenyeden jelent meg a *Norma discendi* című iskolai rendtartás, amely szintén hangsúlyozta az ének iskolai szerepét, s a kor felfogása szerint, a tantárgyak sorában, a vallás után a második helyen említi.³⁴

A 19. század végén az időszaki sajtóban is felbukkannak a kollégiumi zeneoktatásra vonatkozó utalások. Az énekoktatással kapcsolatos javaslatok között az 1879-es enyedi ezúttal némi visszaesést mutat – akárcsak a szászvárosiaké: az első három osztályban heti két, a negyedikben heti egy óra keretében vélte megoldhatónak az énekoktatást. 1883-ban Kovács Ödön, az enyedi kollégium rektor-professzora pályázatot hirdetett ének- és orgonatanítói állásra, részletezve mind az állással járó kötelelességeket, mind a javadalmazást.³⁵ Ezzel a nagyenyedi kollégium az elsők között rendszeresítette a státus szerinti ének- és zenetanítói, illetőleg zenetanári állást. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy énektanítókkal nem találkozunk már korábban is a nevelők sorában, hiszen a cantus praeseselek, kollégiumi kántorok és

orgonisták hosszú ideje végezték a maguk teendőit a nagyenyedi kollégiumban is.

A kollégiumban nevelt kántorokat találunk Gyulafehérváron (Dálnoki Tamás), Székelyudvarhelyen (Baczoni Mihály), Huszton (Szávai Miklós), Fogarason (Johannes Volfordí, Pál János), Küküllőváron (Hermányi Dienes Péter), Nagyenyeden (Kézdivásárhelyi Péter, Málnási András), hogy csak a régieket említsük. Egykori kollégista diák volt Teleki Mihály és Kemény János udvari kántora is (Fintaházi Márton, Petki Mihály), akárcsak a fejedelmi udvaré (Nográdi Mihály), nem beszélve a kollégiumi kántorok soráról (Fodor Katona Mihály, Mágotai Ny. István, Lippai József, Tömösvári István, Gobodi Péter). Tudomást szerezhettünk néhány Enyeden tanult *orgonistáról* (Dezső Elek, Tőke István, Palló Miklós, Málnási József, Keresztes Áron, Jancsó János). A kollégiumban a zeneoktatást végző *cantus praesese*k, illetve *musicus praesese*k (Fáji János), a *praeses musicae artificialis* (Henter György), vagy a *praeses harmoniae, praeses famulorum harmoniae* (Pákai József, Fábián Dávid, Csiszér Simon) is a kollégium egykori diákjai közül kerültek ki. Találunk a subscribált diákok között trombitást vagy dobost is.³⁶

A 19. század végén és a 20. század elején egyre többen hangoztatták a középiskolai énekoktatás reformjának szükségességét. Ez azonban elsősorban az állami iskolákra vonatkozott, mert a felekezeti éneket azelőtt is tanították, bár más-más óraszámmal és különböző tantervek alapján.³⁷ A református iskolákra – s így természetesen az enyedi kollégiumra is, mint fennebb láttuk – érvényes javaslatokkal az 1905., illetve az 1910. évi konventi gyűlés foglalkozott és hozott is határozatot 1910 áprilisában. Ugyanakkor utasításokat is közzétett a tanítás céljával, anyagával és módszerével kapcsolatban.

A többi református kollégiumhoz képest kivételes esetként könyvelhetjük el a pontos, helyes éneklés előmozdítására a hangszeres zene tanításának bevezetését, rendszeresítését már az 1685 és 1704 közti időben. A hangszereket hosszú időn át csak az orgona képviselte. Külön figyelmet érdemel az a tény, hogy a kollégiumban a szegény tanulókat az orgonista ingyen tanította.³⁸ A 18. század vége felé fokozódott a hangszeres oktatás jelentősége. Elképzelhetjük, milyen jelentős arányú volt a zenei oktatás, s minden bizonnyal a velejáró különféle zenei megnyilatkozás is; ha 1796-ban *két cantus praeses, két orgonista és kilenc kollégiumi kántor* állott az iskolai ének- és zeneoktatás szolgálatában! A zenei oktató-nevelő munka rendszeres voltának és színvonalának biztosítására, a zenei élet ellenőrzésére a kollégiumi tanács egy-egy professzort rendelt ki, a szóban forgó időben Mohai Károlyt.³⁹ Az énektanítás ellenőrzése, felügyelete általában a teológia professzorának volt a feladata, legalábbis ez derül ki Kováts Józsefnek egyik Teleki Sámuelhez mint főgondnokhoz írt, 1775. január 22-én kelet leveléből: „A cantust Borosnyai Nagy Zsigmond igazgatja, mint teológiához tartozót.”⁴⁰ A kivételek közül éppen a fennebb említett Mohai Károly esete szolgál példaként, aki Szász Károlynak, a haladó szellemű jogtudósnak volt elődje.⁴¹

A hivatalos zeneoktatás újabb hangszerekkel bővült a 19. század folyamán, a tanítóképző megszervezésével.⁴² Az a tény, hogy a képző osztályai-
ban heti nyolc-nyolc órában tanították a zenét, e tárgy alapvető fontosságát
hangsúlyozta.⁴³ A két világháború közti időben a tanítójelöltek nyolc éven át
két hangszer játéktechnikáját ismerték meg. Ezt kiegészítette heti egy-egy óra
zeneelmélet és egyházi ének, heti két óra kórus, a haladók számára pedig
heti egy óra zenekar. A módszertani ismeretek keretében a jelölteket felvér-
tezték az énektanítás pedagógiájával is.

Más tantárgyakhoz hasonlóan, az ének-zenei oktatómunka is szükségessé
tette a tananyag rendszerezését, rögzítését – jegyzet, kompendium, könyv
vagy más kiadvány formájában. Az elmúlt három és félszáz esztendő alatt
nyilván több zenepedagógiai munka forgott közkezen, mint amennyiről tu-
domásunk van. Ezek egy részéről az 1849-es pusztulás folytán alig lehet
fogalmunk. Az első évtizedekben Alstedius, Regius, Descartes és mások
munkái alapján bontakozott ki a zenei oktatás. Az *Öreg Graduál* a dallam-
anyag elsajátításában nyújtott segítséget, bevezetője pedig sejteti a diákoktól
megkívánt elméleti ismeretek jellegét és mennyiségét. A zeneelmélet fonto-
sabb tételeit Apáczai Csere János enciklopédiájából is megismerhették a
diákok. Maróthi György zeneelméletének székelyudvarhelyi másolata a
Bethlen-kollégiumban készült, s valamelyik cantus praeses vagy nagyobb
diák használhatta.⁴⁴

Nagyenyeden 1769-ben jelent meg – Köpetzi Bodos Sámuel és Bágyi
Fábián László szerkesztésében – egyik legértékesebb temetési énekesköny-
vünk.⁴⁵ Anyagában, elrendezésében rokonságot mutat ugyan az Ujfalvi szer-
kesztette énekeskönyvvel, de 51 temetési és 9 zsoltármelódiájával 11 eszten-
dővel előzte meg Ujfalvi kottás kiadását, s az *első hangjegyes református
halottas énekeskönyvként* tartjuk számon.⁴⁶

Köpetzi Bodos Sámuel ugyancsak 1769-ben, Nagy István álnéven, saját
kölségén egy zeneelméleti munkát is megjelentetett Nagyenyeden, *Éneklés
Mestersége* címmel.⁴⁷ Kérdés-felelet formájában dolgozta fel a tananyagot, s
szemléltető ábrákkal, kottapéldákkal segítette tanítványait a megértés, elsajá-
títás folyamatában. A könyv címéből arra következtethetünk, hogy ismerte
Maróthi munkáját, módszerében azonban eltért elődjétől; viszont befolyásol-
hatta Varjú Istvánnak 1707-ben megjelent s 400 kérdés-feleletet tartalmazó
latin nyelvű munkája.⁴⁸

1856-ban Kolozsvárt jelent meg Bothos István *orgonaiskolája*.⁴⁹ Bothos
ebben az időben a nagyenyedi kollégium énekképzője volt. Orgonaiskolájá-
ban a szokásos hangjegyírás helyett betűírást alkalmazott, s ezt az ő korában
már nem használatos írásmódot a hangszeroktatás nehézségével indokolta. A
szerzője által is átmenetinek minősített, valójában rég idejét múlta munka
nem terjedt el.

1858-ból való a ma is kéziratban lévő, Nagyenyeden keletkezett Szent-
györgyi Lajos-féle kötet *zeneelmélete*. A gazdag példatár első gyakorlatai a
hangszeres oktatás céljára készültek (1–35. sz.). A következő gyakorlatszo-

port hangsorokat szemléltet (36–95.). A 25a levéllel kezdődően ékelődik be a gyűjteménybe a zeneelméleti rész *Tudni valók* címmel, s ezt követi a másfélszáznál több olasz zenei szó magyar megfelelője. Ha összehasonlítjuk Szentgyörgyi hangjegyírását, zeneelméleti anyagát a Bothoséval, szembetűnő az első szakszerűsége, korszerű nyelvezete. Példái, zenedarabjai érzékeltetik az európai zeneirodalom fejlődését a barokktól a bécsi klasszicizmuson át a romantikáig. Ízelítőt nyújt a korabeli magyar népies műdal irodalmából, miközben ápolja enyedi tanárok (Mihályi Károly, Mester Károly) s kevésbé ismert magyar szerzők emlékét.⁵⁰

Szentgyörgyinek ugyanebben a gyűjteményében egy másik, önálló, az előbbivel össze nem függő zeneelmélete is olvasható *Hangorai alapismertek* címmel.⁵¹

A 19. század közepe táján jelent meg Mester Károly *énekiskolája*.⁵² Az elméleti anyagot 15 pontban foglalta össze; szövegét ábrák, kottapéldák és az ellenőrzést megkönnyítő kérdések egészítik ki. A sorozatnak szánt munkából egyetlen füzet ismeretes.

Névtelenül jelent meg 1871-ben *Nagy kószoló* címmel a nagyenyedi tanítóképző énektankönyve, amely minden bizonnyal Suck György munkája.⁵³ Külön figyelmet érdemel az előszó, amely nemcsak lelkesen buzdít énektanulásra, hanem az iskoláskor előtti, a családi körben való éneklés, valamint a nép- és gyermekdal szerepét is hangsúlyozza.

Borsay Samunak nagyenyedi tanár korában, 1892-ben jelent meg *Chorálkönyve*, mely hosszú időn át a harmónium- és orgonajáték tankönyve is volt s kézikönyve a református kántoroknak és orgonistáknak. E munkája még két kiadást ért meg.⁵⁴

Boros Gábornak kéziratos *orgonakönyve*, Zicha Jánosnak pedig szintén kéziratos hegedűiskolája kallódott el az idők folyamán.⁵⁵

A zenei tankönyvirodalmat gyarapító nagyenyedi tanárok között tartjuk számon Veress Gábort és Fövenyessy Bertalant is. Veress 1905-ben *Hegedűiskolájával* jelentkezett. Másik pedagógiai munkája az 1927-ben kiadott iskolai énekgyűjteménye, amely majdnem 120 két- és háromszólamú, egynemű kórust tartalmaz. A dalok egy részét maga harmonizálta, másik csoportját teljes alakban vette át az irodalomból. Klasszikus, romantikus művek mellett román dalokat is találunk benne, akár csak magyar népdalokat Bartók és saját gyűjtéséből.⁵⁶ Tankönyvként szerepelt több kiadást megért *Chorálkönyve* is. Kéziratban maradt két változatban is rövid, hat pontból álló *zeneelmélete*, melyben többek között a pentatóniáról is szólt.⁵⁷ Tervezett egy *harmóniumiskolát* is, ez azonban nem jutott el a megvalósulásig; hagyatékában mindössze címlapja található.

Fövenyessy Bertalan nagyenyedi tanárkodása idején jelentetett meg *daloskönyvet* – két változatban is, a gimnáziumi osztályok számára pedig maga összeállította jegyzeteket sokszorosított. Az orgonisták képzésében s a kántorok kézikönyvei között fontos helyet foglalt el Magyar Orgonakönyve – saját és mások elő- és utójátékainak gyűjteménye.⁵⁸

Szabó Géza Czilling Antal gyulafehérvári tanárral együtt jelentetett meg *népdalgyűjteményt*.⁵⁹ A bevezetőt író Czilling ismerteti a népdal fontosabb stílusvonásait, hangsúlyozza világának gazdagságát és szerepét a zenei művelődésben. A kis kötet száznál több népdalát, balladáját Kodály Zoltán és Bárdos Lajos feldolgozásai egészítik ki.

JEGYZETEK

1. Szabolcsi Bence–Tóth Aladár: *Zenei Lexikon*. III. Bp.
2. Uo. 25 – Seprődi János: *Válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése*. Bukarest, 1974. 10.
3. Szabolcsi, *i. m.* 20–21, 24, 106.
4. P. Szathmáry Károly: *A gyulafehérvár–nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*. Nagyenyed, 1868. 188, 196. – Szabolcsi, *i. m.* 21, 25, 106.
5. Szabolcsi, *i. m.* 26. – Csomasz Tóth: *Halotti énekeskönyveink dallamai*. Bp. 17. – L. lennebb az 1769-es halotti énekeskönyvet, valamint az *Éneklés mesterségét*.
6. Szabolcsi, *i. m.* 20. – Legány Dezső: *A magyar zene krónikája*. Bp. 1962. 65. – Csomasz Tóth, *i. m.* 17, 23.
7. Szabolcsi, *i. m.* 26–27. – Csetri Elek: *Kőrösi Csoma Sándor indulása*. Bukarest, 1979. 33, 39–40.
8. Szathmáry, *i. m.* 19. – Csomasz Tóth, *i. m.* 13. – Johann Heinrich Alstedius: *Encyclopaedia septem tomis distincta*. Herborn, 1630. I. 1195–1211.; II. 1927. – Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a magyarázó jegyzeteket írta Szigeti József. Bukarest, 1977. 216–218.
9. Seprődi, *i. m.* 156–186, 548.
10. Szabolcsi, *i. m.* 11.
11. Szabolcsi, *i. m.* 35.
12. Szentmártoni Kálmán: *Adatok a torockói iskola történetéhez. – Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Bukarest, 1957. 579–585, 586.
13. Váró Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma*. I. füzet. Nagyenyed, 1903. 100.
14. Uo. 102.
15. Szabolcsi, *i. m.* 54. – Vita Zsigmond: *Zenélő diákság a Bethlen-kollégiumban a XIX. század elején*. Korunk, 31/1972. 1556.
16. Szabolcsi–Tóth, *i. m.* II. 353. – Szabolcsi, *i. m.* 12, 13, 28. – Csomasz Tóth, *i. m.* 14–15.
17. Buzogány Dezső ádámosi ref. lelkész jóvoltából ismerjük az 1707 és 1794 közti időből a marosvásárhelyi Ref. Kollégium cantus praeseseinek, harmoniae praeseseinek nevét. Szívességét ezúton is köszönjük.
18. Erdélyi Híradó, 1840. II. 5, 9.
19. Váró, *i. m.* 114–115.
20. Vargha Zoltán: *A gyulafehérvári főiskola 1657-es szabályzata*. Bp., 1907. 24.
21. Váró, *i. m.* 118.
22. Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Nagy Géza. Bukarest, 1977. 581.
23. Szathmáry, *i. m.* 19. – Ravasz János (szerk.): *A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában*. Bp., 1961. 12.
24. Csomasz Tóth, *i. m.* 14, 16.
25. Szathmáry, *i. m.* 315–316. – Szabolcsi, *i. m.* 12.
26. Bartha Dénes: *Erdély zenetörténete*. Bp., 1936. 17.
27. Szabolcsi, *i. m.* 12. – Csomasz Tóth, *i. m.* 14, 43.
28. Csomasz Tóth, *i. m.* 14. – Jakó Zsigmond–Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Bukarest, 1979. 144.
29. Szabolcsi, *i. m.* 70.
30. Szabolcsi, *i. m.* 26, 28. – Csetri, *i. m.* 67–70.
31. Szathmáry, *i. m.* 188, 196 – Szabolcsi, *i. m.* 25.
32. Szabolcsi, *i. m.* 26–27.
33. Kolozsvár–napocai Egyetemi Könyvtár 3231. sz. kézirat.
34. Váró, *i. m.* 57. – Seprődi, *i. m.* 174.
35. Egyházi és Iskolai Szemle 1879. 59, 529, 565, 1883. 290–291.

36. Jakó-Juhász, *i. m.* 97, 106–108, 110–111, 124, 127, 131, 142–145, 150, 169–171, 179, 184, 208, 217, 219. – Szabolcsi, *i. m.* 30.
37. Seprődi, *i. m.* 35, 174.
38. Szathmáry, *i. m.* 117.
39. Benkő Ferenc: *Parnassuszt időtöltés*. VII. Enyedi ritkaságok. Kv. 1800. 19, 24.
40. Vita Zsigmond: *Adatok kántorokról és az egyházi zenetanításról a XVIII. században*. Ref. Szemle 81/1988. 1. sz. 37.
41. Váró, *i. m.* 57–58.
42. Ravasz, *i. m.* 63. – Váró, *i. m.* 62. – Jakó-Juhász, *i. m.* 39.
43. Egyházi és Iskolai Szemle, 1879. 820.
44. Csomasz Tóth, *i. m.* 92–102. – Szabó T. Attila: *Újabb adatok és pótlások kéziratosszékönyveink és verses kézirataink könyvészetéhez*. Kv. 1941.
45. *Halott temetéskorra való énekek...* Nagyenyeden, 1769. 5 + 230 + 3 l.
46. Bartha, *i. m.* 15. – Csomasz Tóth, *i. m.* 79.
47. Dankanits Ádám: *Adatok a XVIII. századi enyedi nyomda történetéhez*. NYLTK 4/1960.
156. Az ő másolata alapján közöltük újra: *Művelődés* 24/1971. 5. sz. 36.
48. Mátray Gábor: *A muzsikának közönséges története*. Tudományos Gyűjtemény 1832. I. 7.
49. Bothos István (kiad.): *Az orgonálás mesterségének gyakorlati megtanulására vezető népszerű utasítás...* Kolozsvárt 1856. XLIV/56. 1. Részletét közölte Lakatos István: *Művelődés* 25/1972. 4. sz. 27.
50. Szentgyörgyi Lajos *Kottás daloskönyve* (1858). Kolozsvári Egyetemi Könyvtár 1576. sz. kézirat. Lásd Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum-egylet XVI–XIX. századi kéziratosszékönyvei*. Erdélyi Irodalmi Szemle 6/1929. 290. – Vita: *Adatok...* Református Szemle 1988. 1. sz. 36.
51. Szentgyörgyi, *i. m.* 113a–133b, ill. 135b–142b lev.
52. Mester Károly: *Gyermekek énekeskönyve...* Nagyenyeden, é. n. 15. l.
53. *Nagy kostoló vagy a műnéktan felsőbb elemei...* Pesten 1871. IV/62. 1. – *A Bethlen-kollégium legújabb története*. Nagyenyed, 1896. 239.
54. Borsay Samu: *Erdélyi ev. ref. chorálkönyv*. Nagyenyed, 1892. 1911²; Kv. 1929³. 92. l.
55. *A Bethlen-kollégium legújabb története*. 244, 245.
56. Veress Gábor: *Hegedűskola...* Nagyenyed (1905). IV/32 1., 1909² IV/36 1., Kv. 1931³ IV/44 1. Ez utóbbi kiadás bevezetőjének részletét Benkő András közölte: *Művelődés* 25/1972. 5. sz. 28. – Veress Gábor: *Dalok az iskolának...* I. Kv. 1927. 119. l. Lásd Benkő András: *Veress Gábor (1869–1969)*. Református Szemle 57/1969. 3–4. sz. 286–292. – Vita Zsigmond: *Veress Gábor emlékezete*. Ref. Szemle, 1987. 1. sz. 46–48.
57. Veress Gábor: *Református Chorálkönyv...* Bp., 1909. 44. l. Kv. 1929², 1971³ 71. l. – *Chorálkönyv...* Kv. 1925. 26. l. – Uő.: *Tudnivalók*. Kézirat a családi hagyatékban, Veress László ny. lelkipásztor tulajdonában, 7. l. – Lásd még Veress Gábor: *A székegyház zenéje*. Székfoglaló értekezés. A nagyenyedi Bethlen-kollégium 1904–5. évi értesítőjéből kny., 22. l.
58. Fövenyessy Bertalan: *Daloskönyv*. 5. kiadás. (Sárospatak) 1914. 91. l. – Uő.: *Új Daloskönyv*. Bp., é. n. 105. l. – Uő.: *Énekiskola gimnáziumok számára*. Nagyenyed 1914. Kézirat, 18. l. Néhány fejezetét Benkő András közölte: *Művelődés* 26/1973. 8. 37–39. – Fövenyessy Bertalan: *Magyar Orgonakönyv...* (H. é. n.?) – Az Énekiskola családi hagyatékban a szerző unokájánál, Demény István Pálnál.
59. Czilling Antal–Szabó Géza (összeállították): *Daloljunk*. Magyar Népdalgyűjtemény. Temesvár, 1944. 160. l.